

فناوری اطلاعات و سرمایه اجتماعی در عرصه بین المللی

بهرام مستقیمی*

استادیار گروه روابط بین الملل دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

نسیم سادات واسعی زاده

کارشناسی ارشد روابط بین الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۸۸/۳/۳ - تاریخ تصویب: ۸۸/۵/۲۸)

چکیده:

در ادبیات نسبتاً پدید سرمایه اجتماعی، این مفهوم عمدتاً در عرصه داخلی جوامع مطرح شده است. با وجود این، می‌توان از سرمایه اجتماعی در عرصه بین‌المللی نیز یاد کرد. در این مقاله ارتباط سرمایه اجتماعی با عرصه روابط بین الملل از دو جنبه خرد و کلان ترسیم شده و با توجه به این دو جنبه، تاثیر فناوری اطلاعات بر سرمایه اجتماعی در دو بعد داخلی و بین‌المللی موضوع بررسی قرار گرفته است. فناوری‌های جدید اطلاعات و ارتباطات می‌تواند به افزایش سرمایه مشارکتی در عرصه داخلی جوامع و تکمیل سرمایه شبکه‌ای آن‌ها به عنوان دو شاخص از شاخص‌های سرمایه اجتماعی انجامیده و در عرصه بین‌المللی نیز امکان شکل‌گیری شبکه‌های رسمی و غیر رسمی گوناگون را به منظور پیگیری اهداف مشترک در اختیار افراد جوامع گوناگون قرار دهد.

واژگان کلیدی:

فناوری اطلاعات، اینترنت، سرمایه اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی، مشارکت، اعتماد، شبکه‌های مجازی، روابط بین الملل

Email: bmghomi@ut.ac.ir

فاکس: ۶۶۴۰۹۵۹۵

* مسئول مقاله

برای اطلاع از دیگر مقالات این نویسنده که در این مجله، منتشر شده‌اند به صفحه پایانی همین مقاله نگاه کنید.

مقدمه

سرمایه اجتماعی مفهومی نسبتاً جدید است که در سال‌های اخیر توجه نظری قابل ملاحظه را در میان اندیشه‌ورزان حوزه‌های مختلف به خود جلب کرده. متعاقباً شاهد علاقه دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی و جامعه مدنی به این مفهوم و نقش آن در رشد اقتصادی، توسعه جوامع و اصلاحات اجتماعی هستیم. پیگیری‌های مداوم بانک جهانی در این باره و تاکید آن بر ضرورت پرداختن به مسئله سرمایه اجتماعی نمود بارز این توجه است. هرچند در ادبیات سرمایه اجتماعی، این مفهوم تاکنون عمدتاً در عرصه داخلی مورد توجه بوده است اما با نگاهی عمیق‌تر می‌توان به اهمیت سرمایه اجتماعی و تاثیرات آن بر عرصه سیاست و روابط بین‌الملل پی برد. امروزه و با توجه به پیشرفت‌های بدست آمده در حوزه فناوری اطلاعات و فراهم آمدن امکان تجمع افراد در گروه‌های مجازی فراملی، تسهیل شکل‌گیری سازمان‌های مردم‌نهاد، انجمن‌های صنفی و به طور کلی نهادهای مردمی فراملی می‌توان از سرمایه اجتماعی در عرصه بین‌الملل نیز یاد کرد. در حال حاضر فناوری اطلاعات و به طور خاص اینترنت بر بسیاری از جنبه‌های زندگی افراد از اشتغال و آموزش گرفته تا ارتباطات و تعاملاتشان اثر گذاشته است. اینترنت در حال تغییر نحوه تعامل افراد بین خود، با سازمان‌ها و نهادها و با دولت است. این امر ضرورت توجه به نقش فناوری اطلاعات در سرمایه اجتماعی را ایجاد کرده است. در اینجا برآنیم تا ضمن روشن‌تر کردن ارتباط سرمایه اجتماعی با حوزه مطالعاتی روابط بین‌الملل، تاثیرات فناوری اطلاعات بر سرمایه اجتماعی را بررسی کنیم.

بدین منظور پس از معرفی تعاریف رایج از سرمایه اجتماعی و شاخص‌های آن و در پی تبیین نظری تاثیرات سرمایه اجتماعی در عرصه بین‌الملل به بررسی ارتباط فناوری اطلاعات و سرمایه اجتماعی بر مبنای نتایج نظرسنجی انجمن ملی جغرافیا (National Geographic Society) خواهیم پرداخت. این ارتباط با توجه به شاخص‌های مطرح شده برای سرمایه اجتماعی در کانون توجه خواهد بود. در ادامه و با توجه به تاثیرپذیری جهان امروز از دو روند تمرکز زدایی و تمرکز گرایی (متاثر از فناوری اطلاعات)، سرمایه اجتماعی در خرده گروه‌ها، اجتماعات فراملی خارج از شبکه (سازمان‌های بین‌المللی، سازمان‌های مردم‌نهاد فراملی و ...) و اجتماعات مجازی فراملی بررسی می‌شود.

۱- تعریف سرمایه اجتماعی و شاخص‌های آن

در برخورد با مفهوم سرمایه اجتماعی با توجه به اینکه در رشته‌ها و حوزه‌های مختلف مطالعاتی بکار می‌رود با تعریفی واحد و مشخص روبرو نیستیم (Durlauf, 2002: p460). سرمایه اجتماعی از حوزه‌های نسبتاً نوپدید در مطالعات میان رشته‌ای است که محققان مختلف در

زمینه اقتصاد، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، سیاست‌گذاری و جز آن به کار برده‌اند. سرمایه اجتماعی به طور کلی به شبکه‌های رسمی و غیررسمی اطلاق می‌شود که افراد را قادر به استفاده از منابع و دستیابی به اهداف می‌کنند. به تعبیری دیگر، سرمایه اجتماعی عبارت است از شبکه‌های اجتماعی، سامانه‌های روابط متقابل، مجموعه‌ها، هنجارها، و یا سطوح اعتماد که ممکن است افراد و گروه‌ها از آن‌ها بهره‌مند باشند و یا منابعی که از این موارد ناشی می‌شود. مطرح‌ترین اندیشه‌ورزان این حوزه - پیر بوردیو (Pierre Bourdieu)، جیمز کلن (James Coleman) و رابرت پوتنام (Robert Putnam) - هر یک تعریفی از این مفهوم ارائه داده‌اند (McLean and McMillan, 2009).

از دید بوردیو سرمایه اجتماعی عبارت است از منابع بالقوه یا بالفعل ناشی از عضویت در شبکه‌ای از روابط مبتنی بر آشنایی و شناخت متقابل. جیمز کلن سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از منابع تعریف می‌کند که در گروه (همچون خانواده یا یک سازمان اجتماعی) وجود دارد و موجب تسهیل شکل‌گیری اعمال اعضا می‌شود. از دید پوتنام سرمایه اجتماعی به سه مولفه از زندگی اجتماعی یعنی شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد باز می‌گردد که به اعضا امکان تعقیب بهتر اهداف مشترک را می‌دهد (Ibid.). فوکویاما تعریفی دیگر ارائه می‌دهد؛ از دید او سرمایه اجتماعی را به سادگی می‌توان به عنوان مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی مشترک بین اعضای یک گروه تعریف کرد که آنان را قادر به همکاری با یکدیگر می‌سازد (Fukuyama, 1999 Quoted in: Durlauf, 2002: p. 460) کاربردی‌ترین تعاریف سرمایه اجتماعی به بیان پوتنام و فوکویاما نزدیک است و به‌طور خلاصه به نهادها، روابط و هنجارهایی بر می‌گردد که کمیت و کیفیت تعامل اجتماعی یک جامعه را شکل می‌دهد (خاندوزی ۱۳۸۴: ص ۶۶).

به منظور اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی اندیشه‌ورزان این حوزه ضمن تقسیم سرمایه اجتماعی به ابعاد مختلف شاخص‌هایی را برای آن ارائه داده‌اند. در مطالعات بانک جهانی نیز به منظور عملیاتی کردن سرمایه اجتماعی، پنج بعد برای آن مطرح شده است که عبارتند از: ۱- گروه‌ها و شبکه‌ها، ۲- اعتماد و انسجام، ۳- همکاری و اقدام جمعی، ۴- پیوستگی اجتماعی و ۵- اطلاعات و ارتباطات (World Bank 2009b). از این میان سه بعد زیر بیش از سایر موارد مورد توجه و استفاده قرار گرفته است:

● اعتماد اجتماعی: اعتماد به عنوان یکی از مهم‌ترین ابعاد سرمایه اجتماعی به تنهایی یا در کنار سایر ابعاد نشان‌دهنده سطح بهره‌مندی گروه‌ها و جوامع از سرمایه اجتماعی است. در این خصوص، علاوه بر پرسش مستقیم از افراد جامعه درباره میزان اعتماد به سایرین می‌توان از

طریق بررسی شاخص‌های مخدوش کننده اعتماد همچون فساد اداری- مالی و شاخص‌های غیر مستقیم از ابعاد جرایم و ناهنجاری‌ها به سنجش سطح اعتماد اجتماعی در جوامع پرداخت. ● مشارکت اجتماعی: مقصود از مشارکت اجتماعی میزان عضویت افراد در تشکل‌های جامعه مدنی- در غالب انجمن‌ها، کانون‌ها و گروه‌هایی است که روابط افراد در آن‌ها با یکدیگر افقی بوده و رابطه عمودی (یعنی رئیس و مرئوس یا ارباب و رعیت) در آن وجود ندارد. سنجش این بعد از سرمایه اجتماعی با بررسی (۱) میزان مشارکت در فعالیت‌های مدنی نظیر انتخابات، حضور در گردهمایی‌ها، راهپیمایی‌ها، مناظره‌های سیاسی، نامه نوشتن به روزنامه‌ها و نمایندگان مجلس و مقامات حکومتی نظیر امضای طومار، (۲) درصد افرادی که روزنامه می‌خوانند، (۳) درصد افرادی که بدون دریافت دستمزد در یک پروژه محلی یا کار گروهی مشارکت کرده‌اند، (۴) درصد افرادی که عضو یک گروه یا انجمن شهروندی هستند و ... صورت می‌پذیرد.^۱

● شبکه‌های اجتماعی: عضویت در شبکه‌ها و مجموعه‌ای از ارزش‌ها یکی از ارکان اساسی سرمایه اجتماعی است. تعداد تشکل‌ها نهادها و سازمان‌های مردم نهاد به عنوان یکی دیگر از شاخص‌های سرمایه اجتماعی در جوامع مطرح است. در اینجا نیز تاثیر فناوری اطلاعات بر شاخص‌های فوق مورد بررسی قرار گرفته است.

۲- سرمایه اجتماعی در عرصه بین‌المللی: (تاثیراتی که سرمایه اجتماعی می‌تواند در عرصه بین‌المللی داشته باشد)

در ادبیات نوپدید سرمایه اجتماعی این مفهوم عمدتاً در عرصه داخلی مورد توجه قرار گرفته است. با این حال، ارتباط سرمایه اجتماعی با عرصه سیاست و روابط بین الملل را می‌توان از دو جهت خرد و کلان مورد توجه قرار داد.

الف- این ارتباط را از یک سو باید در اثر پذیری الگوهای سیاست بین الملل از عوامل سطح خرد جستجو کرد. روزنا با اشاره به تغییراتی ناشی از فناوری‌های جدید تلاش دارد ارتباط دگرگونی در ساختارهای کلان سیاست جهان را با تغییر در بخشی از عوامل سطح خرد نشان دهد (روزنا ۱۳۸۴: ص ۱۱). تاثیرات سرمایه اجتماعی بر دموکراسی، شکل‌گیری جامعه مدنی، مشارکت مدنی، توسعه اقتصادی جوامع و ... نیز می‌تواند به عنوان بخش دیگری از عوامل سطح خرد مورد توجه قرار گیرد. به هر حال، دموکراسی، شکل‌گیری جامعه مدنی، توسعه اقتصادی جوامع و ... همگی پیامدهایی دارند که بر عرصه سیاست و روابط بین‌الملل اثرگذارند

^۱ موارد یاد شده از جمله هشت شاخصی است که رابرت پوتنام، در کتاب خود با عنوان "بولینگ تک نفره" برای اندازه گیری سرمایه اجتماعی به طور کلی معرفی می‌کند (Putnam, 2000).

و به نوبه خود از سرمایه اجتماعی اثر می‌پذیرند. تحقیقات گوناگون اثرپذیری این عناصر را از سرمایه اجتماعی نشان داده‌اند.^۱ در حقیقت، سرمایه اجتماعی در اینجا در مرحله اول بر جامعه داخلی اثر گذاشته است و این تغییرات در مرحله دوم بر مناسبات بین‌المللی تأثیر دارند.

ب- از سوی دیگر با رشد فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی نو امکان شکل‌گیری سرمایه اجتماعی در میان گروه‌هایی خارج از مرزهای ملی و در درون جوامع مجازی مطرح می‌شود. از این بعد است که می‌توان به سرمایه اجتماعی در نهادهای مدنی جهانی، سازمان‌های مردم‌نهاد بین‌المللی (INGOs)، گروه‌ها و انجمن‌های حرفه‌ای و جز آن به عنوان عناصر شکل‌دهنده به "جهان چند مرکزی" روزنا اشاره کرد.

۳- ارتباط بین فناوری اطلاعات و سرمایه اجتماعی

الف- در بعد داخلی

تحقیقات مختلف به بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و فناوری اطلاعات، به طور خاص اینترنت پرداخته‌اند. این تحقیقات عمدتاً بر پایه نظر سنجی در کشورهای توسعه یافته استوار است. علاوه بر مطالعات موردی در کشورهایی چون آمریکا، سوئیس (Taube & Joye, 2001)، استرالیا (Denison, et al, 2003) و جز آن، مقالات متعدد نیز مبنای کار خود را بر نظرسنجی صورت گرفته در سایت اینترنتی انجمن ملی جغرافیا (National Geographic Society) در سال ۱۹۹۸ قرار داده‌اند.^۲

^۱ نمونه‌هایی از مقالاتی که به بررسی رابطه سرمایه اجتماعی با دموکراسی، جامعه مدنی و توسعه اقتصادی پرداخته اند:

-Kim, Inchoon (2004). "Voluntary Associations, Social Capital, and Civil Society in Comparative perspective: South Korea and Sweden". *Global Economic Review*, Vol. 33, Issue 4, pp. 75 – 96.

-Evans, Peter (1996). "Government action, Social Capital and Development: Reviewing the Evidence on Synergy". *World Development*, Vol. 24, Issue 6, June, pp. 1119-1132.

-Guiso, L., Sapienza, P., Zingales, L. (2000). "[The Role of Social Capital In Financial Development](#)", *The American Economic Review*. Vol. 94, No. 3, pp. 526-556.

-Woolcock, Micheal (1998). "Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework". *Theory and Society*, Vol.27, 1998, pp151-208.

- Han, Jongwoo (2002). "Internet, Social Capital, and Democracy in the Information Age: Korea's Defeat Movement, the Red Devils, Candle Light Anti- U.S. Demonstration, and Presidential Election during 2000-2002". September 2002. Draft Available At: <http://sai.syr.edu/facultypapers/Han%207-29-03.pdf> (Accessed: 18/2/2009).

^۲ منابع مختلف مبنای کار خود را نتایج منتشر شده از این نظرسنجی قرار داده اند که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

به طور کلی، محققان این حوزه سه دیدگاه را در خصوص تاثیر اینترنت بر سطح برخورداری افراد جامعه از سرمایه اجتماعی مطرح کرده اند:

دیدگاه اول این است که اینترنت سرمایه اجتماعی را افزایش می‌دهد.

بر این مبنا اینترنت با ایجاد اشکال نو تعامل و افزایش روابط خارج از شبکه، فراهم آوردن فضای ملاقات برای افراد دارای علایق مشترک و غلبه بر محدودیت‌های مکان و زمان، ترویج گفتگوی آزاد و دموکراتیک در جوامع اینترنتی، تقویت اقدام دسته جمعی و جز آن به تجدید حیات اجتماع می‌انجامد. اینترنت برقراری بسیاری از پیوندهای غیرمحمولی را که به کمک خودروها، هواپیماها و در حال حاضر شبکه‌های رایانه‌ای به وجود می‌آیند افزایش می‌دهد. از این دیدگاه اینترنت نه تنها فرصت‌های تماس با دوستان و خویشان را با هزینه پایین فراهم می‌کند بلکه در نتیجه آگاهی اعضای شبکه از نیازهای یکدیگر باعث افزایش ارتباطات رودرو و تلفنی آن‌ها نیز می‌شود. همچنین اینترنت با تسهیل جریان اطلاعات در دیدارهای رودرو، فراهم آوردن زمینه‌های خود این دیدارها، مشارکت سازمانی را افزایش می‌دهد. فراوانی اطلاعات قابل دسترسی روی شبکه و آسانی استفاده از موتورهای جستجو و اتصالات قوی برای یافتن گروه‌های مورد علاقه به افراد کمک می‌کند تا ضمن ملحق شدن به سازمان‌های مورد نظر خود، در آن‌ها مشارکت کنند (Wellman, et al, 2001: p. 438).^۱

دیدگاه دوم معتقد است که اینترنت سرمایه اجتماعی را کاهش می‌دهد.

طرفداران این دیدگاه معتقدند اینترنت می‌تواند مانع توجه فرد به اجتماع واقعی شود. می‌تواند وقت افراد را برای پرداختن به سایر فعالیت‌ها در طول شبانه روز بگیرد، توجه افراد را از محیط‌های مادی اطراف خود باز دارد. به عامل استرس تبدیل شده به افسردگی افراد و در نتیجه باز داشتن آنان از تعامل با دیگران بیانجامد. (استرس و فشار زمانی ناشی از استفاده طولانی از اینترنت، صرف وقت و انرژی زیاد برای رفع عیوب رایانه‌ای، امکان تماس با افراد نه چندان خوشایند و دستیابی به اطلاعات ناخواسته به عنوان عواملی مطرح شده‌اند که ممکن است به بروز انزوای ناشی از افسردگی بیانجامد). به علاوه همه کاربردهای اینترنتی ماهیت

- Huysman, M and V. Wulf. (Eds.) (2004). **Social Capital and Information Technology**. Cambridge, MA; London: MIT Press.

- Quan-Haase, Anabel and Barry Wellman (2002). "How does the Internet Affect Social Capital?" Forthcoming in Marleen Huysman and Volker Wulf, **IT and Social Capital**.

- Wellman, Barry, et al (2001). "Does the Internet Increase, Decrease, or Supplement Social Capital?" **American Behavioral Scientist**, Vol. 45(3), Nov., pp. 436-455.

^۱ دیدگاه‌های مطرح شده از سوی افرادی چون: رینگولد (Rheingold)، تارو (Tarrow)، ولمن، بایم (Baym)، کاپور (Kapor) و ... به نقل از: (Barry Wellman, et al, 2001)

اجتماعی ندارند، بیشتر فعالیت‌ها در اینترنت با هدف جستجوی اطلاعات یا پرداختن به تفریحات انفرادی صورت می‌گیرد (Ibid: p. 439).

بر مبنای دیدگاه سوم اینترنت سرمایه اجتماعی را تکمیل می‌کند.

بر خلاف استدلال‌های مربوط به نقش اینترنت در افزایش و کاهش سرمایه اجتماعی که بر تغییر چگونگی تعامل افراد در خارج از شبکه تمرکز دارد، در این دیدگاه زندگی روی شبکه در حکم نوعی گسترش فعالیت‌های خارج از شبکه نگریسته می‌شود. بر این مبنا ممکن است نقش اینترنت در حفظ پیوندهای موجود موثرتر از نقش آن در ایجاد پیوندهای جدید باشد. در واقع اگر کاربران به موضوعاتی مانند مشارکت سازمانی و سیاسی هیچ گونه علاقه‌ای نداشته باشند اینترنت به چنین مشارکتی کمک نمی‌کند (Ibid: p. 440).

شانیانگ ژائو (Shanyang Zhao) این اختلاف را به انواع مختلف استفاده از اینترنت نسبت می‌دهد. وی با بررسی نتایج نظرسنجی عمومی در سال ۲۰۰۰ به این نتیجه می‌رسد که انواع مختلف کاربری اینترنت به انحاء مختلف با پیوندهای اجتماعی ارتباط دارند. بدین ترتیب، وی با تفکیک استفاده از اینترنت به وب گردی، ارسال نامه الکترونیک فردی، گروه‌های اینترنتی و گپ زدن ارتباط متصل (آن‌لاین)، رابطه هر یک با سرمایه اجتماعی را به طور جداگانه بررسی کرده است (Zhao, 2005).

گرچه نمی‌توان منکر این امر شد که انواع گوناگون کاربری اینترنت آثاری متفاوت بر سطح بهره‌مندی افراد از سرمایه اجتماعی دارند اما این به معنای عدم امکان بررسی تاثیر اینترنت به طور کلی و به عنوان یک مجموعه، بر سطح برخورداری افراد از سرمایه اجتماعی نیست.

باری ولمن (Barry Wellman) و همکارانش بر مبنای نتایج حاصل از بررسی نظرسنجی انجام گرفته نشان داده‌اند که فناوری اطلاعات سرمایه شبکه‌ای را کامل می‌کند، مشارکت را افزایش می‌دهد و بر سطح تعهد و اعتماد بی‌تاثیر است (Wellman, et al, 2001: pp. 443-449).

● سرمایه شبکه‌ای را کامل می‌کند

کاربرد اینترنت دیگر اشکال ارتباطات را افزایش یا کاهش نمی‌دهد بلکه صرفاً به عنوان ابزار ارتباطی جدید در کنار ابزارهای قبلی ارتباطی قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر، کاربرد اینترنت تماس رودررو و تلفنی را کامل می‌کند (Ibid: pp. 443,444). سرمایه اجتماعی در درون این اجتماعات حتی اگر به صورت حداقلی باشد، وجود دارد. اما اینکه آیا سرمایه اجتماعی قوی است یا ضعیف، به مطالعات موردی و بررسی تک تک اجتماعات نیاز دارد. در واقع اینترنت از طریق کانال‌هایی مبادله تواناییهای افراد را برای ارتباط با همدیگر، صرفنظر از موقعیت‌های خاص آنها فراهم کرده است. انعطاف و میزان دسترسی به اینترنت، انواع جدید از میدان‌های تعامل را بین افراد ناشناخته به وجود آورده است. بنابراین، نخستین و پایه‌ای‌ترین

عامل شکل گیری سرمایه اجتماعی که همان گسترش ارتباطات است، با اینترنت به دست می آید و اجتماعات مجازی مبتنی بر آن شکل می گیرد.

● سرمایه مشارکتی را افزایش می دهد.

به بیان ولمن و همکارانش نتایج نظرسنجی ۲۰۰۰ نشان می دهد اینترنت هم سبب تکمیل مشارکت سازمانی می شود و هم آن را افزایش می دهد. افرادی که از اینترنت استفاده می کنند اغلب تمایل دارند که در سازمان های بیشتر مشارکت کنند. در زمینه مشارکت سیاسی نیز الگوهایی مشابه مشارکت سازمانی بدست آمده است. البته هرچه افراد در فعالیت های سیاسی خارج از شبکه بیشتر مشارکت داشته باشند، در فعالیت های سیاسی اینترنتی نیز فعال ترند (Wellman, et al, 2001: pp. 444-448).

روزنا حضور اندک مردم در پای صندوق های رای را نشانه ای از پناه بردن مردم به راه حل های خوگراانه و ساده انگارانه و پرهیز از پرداختن به یادگیری سازگاری جویانه می داند (روزنا، ۱۳۸۴: ص ۴۸۹) و فناوری اطلاعات را یکی از عواملی می داند که می تواند در فاصله گرفتن از خونگری و میل به سمت یادگیری سازگاری جویانه کمک کننده باشد (روزنا، ۱۳۸۴: صص ۴۷۵-۴۵۳).

● بر سطح تعهد و اعتماد بی تاثیر است.

بر این مبنا اینترنت بر تعهد به اجتماع (خارج از شبکه) اثری نداشته است در حالی که سطح اعتماد و تعهد در داخل اجتماع اینترنتی ضعیف است. ولمن و هاس بین کاربرد اینترنت و تعهد به اجتماع و احساسات اجتماعی در زندگی هیچ گونه ارتباطی را کشف نکرده اند. در حالیکه بین میزان کاربرد اینترنت و تعهد به اجتماع اینترنتی روابطی کاملاً منفی وجود دارد (Wellman, et al, 2001: pp. 448,449). اینترنت تنها می تواند شبکه ای ضعیف از اعتماد و تعهد را ایجاد کند. مخفی سازی هویت در اینترنت به این دلیل که مخاطب نمی داند با چه کسی روبرو است، نمی تواند اعتماد لازم را به وجود بیاورد.

در این بخش نتایج تحقیقات ولمن و همکارانش به عنوان توصیف ارتباط فناوری اطلاعات و به طور خاص اینترنت از یک سو و سرمایه اجتماعی از سوی دیگر در بعد داخلی ارائه گشت. همانطور که پیشتر و در بخش دوم اشاره شد عوامل اثر گذار بر سطح برخورداری جوامع از سرمایه اجتماعی از این حیث در عرصه سیاست و روابط بین الملل اهمیت دارند که می توانند در حرکت جوامع به سمت دموکراسی، توسعه اقتصادی، همکاری و جز آن موثر باشند. جدا از این ارتباط با واسطه و غیرمستقیم، می توان سرمایه اجتماعی را به طور مستقیم در درون جوامع مجازی فراملی، سازمان های مردم نهاد فراملی و جز آن به عنوان عناصر

شکل دهنده به جهان چند مرکزی بررسی کرد. در ادامه ارتباط فناوری اطلاعات و سرمایه اجتماعی را به طور مستقیم در بعد بین المللی مورد توجه قرار می دهیم.

ب- در بعد بین المللی

در بررسی بعد دیگر موضوعیت یافتن سرمایه اجتماعی در عرصه بین الملل نقش فناوری اطلاعات نه صرفاً در تغییر چگونگی تعامل افراد در خارج از شبکه بلکه در شکل دهی به اجتماعات مجازی فراملی از یک سو و دسترسی به اجتماعات فراملی خارج از شبکه از سوی دیگر مطرح است.

روزنا در کتاب "آشوب در سیاست جهان" می نویسد:

فناوری‌های الکترونیک جدید مدت زمان لازم برای بسیج سازمان‌ها و جنبش‌ها را چنان فشرده ساخته است که ... شهروندان عملاً می‌توانند بر هم انباشت شدن مهارت‌ها و سمت گیری‌های خود را در قالب‌های بزرگ‌تری ببینند که برای سیر رویدادها پیامدهایی دارند... توانایی بسیج مهارت‌ها و سمت گیری‌های شهروندان به حدی در مقایسه با گذشته بیشتر و وسیع‌تر شده است که اثر عملی آن افزایش توانایی تشخیص و بیان آشکار منافع شخصی و مشارکت موثر در اقدام جمعی است (روزنا، ۱۳۸۴، ص ۳۷).

در حقیقت فناوری‌های جدید اطلاعات و ارتباطات امکان شکل گیری شبکه‌های رسمی و غیررسمی گوناگون را به منظور پیگیری اهداف افراد در اختیار آنان قرار داده است. حال اینکه افراد در جوامع گوناگون تا چه حد از امکان فراهم شده در جهت استفاده از منابع، اثر گذاری بر سیر رویدادهای جهانی و تحقق اهداف خویش بهره می‌گیرند تعیین کننده سطح برخورداری آنان از سرمایه اجتماعی خواهد بود.

امروزه سیاست و روابط بین‌الملل از دو گرایش همزمان به سمت تمرکززدایی و تمرکزگرایی متاثر است. رشد شمار خرده گروه‌ها در سراسر جهان در کنار ظهور سازمان‌ها و نهادهای فراملی گوناگون نمود این دو گرایش است.

تمرکززدایی (افزایش خرده گروه‌ها)

روزنا در کتاب "آشوب در سیاست جهان" نقش فناوری اطلاعات را در افزایش شمار خرده گروه‌ها مورد توجه قرار داده است (روزنا، ۱۳۸۴: ص ۴۵۲). افزایش شمار خرده گروه‌ها موجب شده است افراد بتوانند وفاداری خود را متوجه شمار بسیار زیادی از جمع‌های جایگزین کنند. هر یک از این خرده گروه‌ها می‌تواند منبعی برای بهره‌مندی افراد از سرمایه اجتماعی پدید آورد. در عین حال چالش گروه‌های متعدد با اقتدار جمع‌های بزرگتر، به ناگزیر

پیوندهای مردم با این جمع‌ها را تحت فشار قرار داده است. بی‌اعتمادی مردم به مراجع اقتدار مرکزی (سطح اطمینان به دولت)، به عنوان نمودی از کاهش سرمایه اجتماعی در جوامع مطرح شده است (ولکاک و نارایان، ۱۳۸۴: ص ۵۵۶). در میان شاخص‌هایی که به عنوان مثال از سوی رابرت پونتام در کتاب "بولینگ تک نفره" برای سنجش سرمایه اجتماعی ارائه شده، به درصد افرادی که در انتخابات ریاست جمهوری شرکت می‌کنند بر می‌خوریم (کریشنا، ۱۳۸۴: ص ۴۸۰). به عبارت دیگر، کاهش درصد افرادی که در انتخابات ریاست جمهوری، انتخابات پارلمانی و جز آن شرکت می‌کنند به عنوان شاخص‌هایی از کاهش سرمایه اجتماعی مطرح شده‌اند. این در حالی است که به تعبیر روزنا امروزه فعالیت افراد در گروه‌های کوچک تر و پیگیری اهدافشان در قالب خرده گروه‌ها نه تنها کاهش نیافته بلکه روندی رو به رشد داشته است (روزنا، ۱۳۸۴: ص ۴۵۲). فناوری اطلاعات و ارتباطات با تسهیل دسترسی افراد به یکدیگر امکان تجمع آن‌ها را در گروه‌های زبانی، نژادی، مذهبی و ... در سطوح فروملی و فراملی به وجود آورده است و نمی‌توان سطوح بالای سرمایه اجتماعی را در این گروه‌ها نادیده گرفت.

تمرکز گرایی

شکل‌گیری اجتماعات فراملی خارج از شبکه، مرکب از سازمان‌های بین‌المللی، سازمان‌های غیردولتی فراملی و جز آن از یک سو و اجتماعات مجازی فراملی از سوی دیگر نمودهایی از روند تمرکزگرایی در عرصه جهانی هستند که با ایجاد "اجتماعات" جدید بحث سرمایه اجتماعی درون این اجتماعات را قابل طرح می‌سازند.

۱- اجتماعات فراملی خارج از شبکه

در کنار گرایش‌های تمرکز زدایانه ناشی از خرده گروه گرایی، شاهد اهمیت یافتن همکاری‌های فراملی در مواجهه با برخی مسائل بین‌المللی همچون بحران‌های ارزی، آلودگی، حملات تروریستی، زوال لایه اوزون و جز آن هستیم. مسائلی که یادآور محدودیت‌هایی هستند که حکومت‌های ملی برای اقدام موثر پیش رو دارند. امروز حتی شهروندان گریزان یا منفعل هم احتمالاً چشم بستن بر پیامدهای رویدادهای دور و جریان امور جهانی را دشوار خواهند دید (جیمز روزنا، ۱۳۸۴: ص ۴۵۳). نتیجه‌ی این دگرگونی، ظهور تشکلهای و سازمان‌هایی مردم نهاد در سطح فراملی در کنار سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی بوده است. سازمان‌هایی که با توجه به ماهیت فعالیت‌ها و شیوه اداره نوعاً به عنوان منابع سرمایه اجتماعی تلقی می‌شوند. در حقیقت همانطور که میزان عضویت در تشکلهای مدنی در داخل کشورها شاخصی از سطح بهره‌مندی آنان از سرمایه اجتماعی عنوان شده است، میزان عضویت در نهادهای فراملی

نیز می‌تواند نشان‌دهنده بهره‌مندی از سرمایه اجتماعی در بعدی دیگر (بعد بین‌المللی) باشد. به‌طور کلی فناوری اطلاعات و ارتباطات موجب افزایش مشارکت افراد در سازمان‌های مردم‌نهادی می‌گردد که به بیان منافع و ارزش‌های مورد نظر آن‌ها می‌پردازند (World Bank, 2009a). به همین طریق امکان مشارکت افراد در نهادهای مدنی جهانی، سازمان‌های مردم‌نهاد فراملی و جز آن را نیز فراهم می‌آورد. امروزه بازیگران فارغ از حاکمیت شروع به ایجاد سازوکارهایی کرده‌اند تا آن دسته از اقدامات دولت‌ها را زیر نظر بگیرند که تهدیدی بالقوه برای رفاه و سعادت‌مندی خودشان می‌شناسند. به این منظور در اجتماعاتی چون انجمن بین‌المللی پزشکان هوادار جلوگیری از جنگ هسته‌ای (IPPNW) و یا شبکه فضایی رسانه‌ها (SMN) گرد هم آمده‌اند (روزنا، ۱۳۸۴: ص ۳۷۰). بدون وجود فناوری‌های نو اطلاعات ورود چنین سازمان‌هایی به عرصه فعالیت‌های نظارتی - مراقبتی در جهان دولت محور که خود شاخصی از سر بر آوردن جهان چند مرکزی است محقق نمی‌گشت. فناوری اطلاعات امکان یافتن گروه‌های همفکر در سطح بین‌المللی را ایجاد و پیوستن افراد به سازمانهای مردم‌نهاد فراملی را عملی ساخته است. عضویت افراد در این گروه‌ها منبعی از سرمایه اجتماعی را در اختیار آنان قرار می‌دهد.

۲- اجتماعات مجازی فراملی

جوامع مجازی را می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد: اجتماعات محلی و اجتماعات مبتنی بر علائق و منافع مشترک. اولی در چارچوب مرزهای مادی مبتنی بر مکان مشترک عمل می‌کند و دیگری در چارچوب مرزهای اجتماعی مبتنی بر منافع مشترک (Ferlander, 2003: p. 103) فناوری اطلاعات علاوه بر تأثیراتی که در سطح سرمایه اجتماعی در جوامع مجازی محلی دارد به شکل‌گیری جوامع مجازی فراملی به عنوان نوعی از جوامعی که مرزهای اجتماعی آن‌ها بر مبنای منافع و اهداف مشترک تعریف شده است نیز کمک می‌کند. در حقیقت فناوری اطلاعات و به‌طور خاص اینترنت ضمن تسهیل ارتباط سریع در سطح جهانی و فراهم آوردن امکان مشارکت در منابع اطلاعاتی، شکل‌گیری و حفظ جوامع مجازی از مردم و موسساتی را آسان می‌کند که علایق مشترک دارند را آسان می‌کند (نافتن، ۲۰۰۱: ص ۸). اجتماعات مجازی فراملی نیز نوعی از این اجتماعات محسوب می‌شوند. توسعه و گسترش مفاهیم و معانی مشترک مستلزم ارتباط میان جوامعی است که در عضویت در جامعه سهیم گشته‌اند. توده‌هایی از مردم که در برقراری ارتباط با شکست مواجه می‌شوند نمی‌توانند فرهنگی مشترک را شکل دهند و از این رو نمی‌توانند جامعه‌ای را بنا نهند (تیمس، ۲۰۰۲: ص ۹). در نتیجه تا پیش از ظهور فناوری‌های جدید ارتباط و اطلاعات تصور شکل‌گیری جامعه‌ای در سطح فراملی به دلیل عدم امکان برقراری ارتباطات در سطح وسیع امکان

پذیر نبود. حال آنکه ظهور این فناوری‌ها می‌توانند با ایجاد امکان ارتباط بین افراد گوناگون از مکان‌های مختلف به گسترش مفاهیم و معانی مشترک بین آن‌ها و بهره‌مندی افراد از سرمایه اجتماعی ناشی از اجتماعات جدیدی در سطوح فراملی بیانجامند.

نتیجه

همانطور که ملاحظه شد فناوری اطلاعات با تکمیل سرمایه شبکه‌ای و افزایش سرمایه مشارکتی در دو بعد مشارکت سازمانی و مشارکت سیاسی و عدم اثرگذاری خاص بر سطح اعتماد و تعهد افراد به اجتماع، در مجموع امکانی جدید را برای افزایش سرمایه اجتماعی در اختیار جوامع قرار می‌دهد. فناوری اطلاعات به طور مستقیم هزینه‌های ناشی از اطلاعات ناقص و نادرست را کاهش می‌دهد. امکان دسترسی افراد به منابع، روابط و اطلاعات ورای محیط فوری پیرامون‌شان را افزایش می‌دهد. فناوری اطلاعات به افزایش مهارت‌های افراد در جهت تشکیل گروه‌های مشابه می‌انجامد. به طور کلی تعداد تشکلهای نهادها و سازمان‌های مردم‌نهاد به عنوان یکی از شاخص‌های سرمایه اجتماعی در جوامع مطرح است و فناوری اطلاعات در تسهیل شکل‌گیری این‌گونه نهادها موثر است. شاید در مجموع و در مقایسه با اجتماعات "واقعی"، اجتماعات مجازی به عنوان بارزترین عرصه پیوند سرمایه اجتماعی و فناوری اطلاعات، در سطوح پایین‌تری از سرمایه اجتماعی برخوردار باشند (به ویژه از نظر شاخص اعتماد) اما به هر حال امکانی جدید را در کنار اجتماعات واقعی فراهم کرده‌اند. از سوی دیگر سایت‌ها و اجتماعاتی که در راستا و در تداوم اجتماعات واقعی شکل می‌گیرند و یا در حیطه مسائل تخصصی عمل می‌کنند می‌توانند به عنوان منابع مهم سرمایه اجتماعی عمل کنند. همانطور که مشاهده کردیم فناوری اطلاعات همچنین می‌تواند به تسهیل ارتباط بین اعضای سازمان‌ها و اجتماعات فراملی خارج از شبکه و انجمن‌های محلی و خرده‌گروه‌هایی بپردازد که از ابزارهای نو ارتباطی و اطلاعاتی بهره می‌گیرند. سطح سرمایه مشارکتی در این سازمان‌ها در پی استفاده از این ابزارهای جدید ارتباطی بسیار بالاست و اساساً شکل‌گیری و حیات بسیاری از این سازمان‌ها و نهادها بدون وجود فناوری‌های جدید ارتباطات و اطلاعات امکان‌پذیر نمی‌بود.

با این حال، نباید از نقش انسان‌ها در شیوه به کار بستن این ابزار و امکان جدید غافل شد. فناوری اطلاعات مانند هر ابزار دیگر می‌تواند تأثیرات متفاوت داشته باشد. تاکنون شیوه‌هایی برای استفاده از فناوری اطلاعات با هدف افزایش سطح برخورداری جوامع از سرمایه اجتماعی مطرح شده است. ایجاد سرمایه اجتماعی از طریق شیوه‌های مشارکتی و آموزش اجتماعی (نرم افزاری)؛ توسعه فناوری‌های اطلاعات به منظور پشتیبانی از شبکه‌ها و طراحی شیوه‌هایی به

منظور اندازه گیری و نمایاندن پیشرفت های سرمایه اجتماعی (Pretty, 2003: p. 25) از جمله راه های پیشنهاد شده هستند. هرچند با توجه به تفاوت های جوامع، ارائه راهکارهای عملی در این جهت، موکول به تحقیقات و مطالعات گسترده تر است.

منابع و مأخذ:

الف. فارسی

۱. بختیاری زاده، علی (۱۳۸۲) " سرمایه اجتماعی و تحول تکنولوژیک در عصر اطلاعات: مصاحبه با فرانسیس فوکویاما". فصلنامه اندیشه صادق، شماره ۱۲ (تابستان و پاییز) صص ۹۳-۹۰.
۲. تاجبخش، کیان (گردآورنده) (۱۳۸۴) **سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه**. ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان. تهران: نشر شیرازه.
۳. ناقتن، جان (۲۰۰۱) "فضای مورد رقابت: اینترنت و جامعه". www.stoenturytrust.org/Naughton.pdf. (مراجعه شده در تاریخ: ۱۳۸۷/۱۱/۲۲).
۴. تیمس، دونکن (۲۰۰۲) "هویت، جامعه، اینترنت". www.psychologie-sociale.org/Timms.pdf. (مراجعه شده در تاریخ: ۱۳۸۷/۱۱/۲۲).
۵. خاندوزی، سید احسان (۱۳۸۴) "پیوند متقابل سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی". راهبرد یاس، شماره ۳، صص ۸۰-۶۵.
۶. روزنا، جیمز (۱۳۸۴) **آشوب در سیاست جهان**. ترجمه علیرضا طیب. تهران: نشر روزنه.
۷. کریشنا، آنیروود (۱۳۸۴) "سنجش سرمایه اجتماعی"، در: کیان تاجبخش (گردآورنده). **سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه**، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان. تهران: نشر شیرازه.
۸. وولکاک، مایکل؛ دیپا نارایان (۱۳۸۴) "سرمایه اجتماعی و تبعات آن برای نظریه توسعه، پژوهش و سیاست" در: کیان تاجبخش (گردآورنده). **سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه**. ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان. تهران: نشر شیرازه.

ب. خارجی:

1. Besselaar, Peter van den , Satoshi Koizumi (2005). **Digital Cities III: Information Technologies for Social Capital: Cross-cultural Perspectives**. Berlin: Springer Verlag.
2. Denison, Tom, et al (2003). "Theory, Practice, Social Capital, and Information and Communications Technologies in Australia". Peer Reviewed Paper. Available at: <http://www.ccnr.net/?q=node/233/> (Accessed 04.02.2009).
3. Durlauf, Steven N. (2002). "On the Empirics of Social Capital", **The Economic Journal**. 112 (November), pp.459-479. Available at: <http://www.socialcapitalgateway.org/NV-eng-measurement.htm> (Accessed 04.02.2009).
4. Evans, Peter (1996). "Government Action, Social Capital and Development: Reviewing the Evidence on Synergy". **World Development**, June, pp. 1119-1132.
5. Ferlander, Sara (2003). **The Internet, Social Capital and Local Community**. Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at the University of Stirling. Department of Psychology, January 2003. Available at: <http://www.crdlt.stir.ac.uk/Docs/SaraFerlanderPhD.pdf> (Accessed 04.02.2009)
6. Fukuyama, Francis. (1999). **The Great Disruption**. New York: Simon and Schuster, Quoted in: Durlauf, Steven N. (2002). "On the Empirics of Social Capital", **The Economic Journal**. 112 (November), pp.459-479. Available at:

- <http://www.socialcapitalgateway.org/NV-eng-measurement.htm> (Accessed 04.02.2009)
7. Guiso, L., P. Sapienza, and L. Zingales. (2000). "The Role of Social Capital in Financial Development", *The American Economic Review*. Vol. 94, No. 3, pp. 526-556.
  8. Han, Jongwoo (2002). "Internet, Social Capital, and Democracy in the Information Age: Korea's Defeat Movement, the Red Devils, Candle Light Anti- U.S. Demonstration, and Presidential Election During 2000-2002". September. Draft Available at: <http://sai.syr.edu/facultypapers/Han%207-29-03.pdf> (Accessed 18.02.2009).
  9. Helliwell, John F (2003). "Maintaining Social Ties: Social Capital in a Global Information Age", 03 April. at: <http://spitswww.uvt.nl/web/fsw/lustrum/papers/helliwell.pdf>
  10. Huysman, M and V. Wulf. (Eds.) (2004). **Social Capital and Information Technology**. Cambridge, MA; London: MIT Press.
  11. Kim, Inchoon (2004). "Voluntary Associations, Social Capital, and Civil Society in Comparative Perspective: South Korea and Sweden". *Global Economic Review*, Vol. 33, Issue 4, pp. 75 – 96.
  12. McLean, Iain, Alistair McMillan (2009). "Social Capital" in *The Concise Oxford Dictionary of Politics*, Oxford: Oxford University Press, 2009. Available at: <http://www.highbeam.com/doc/IO86-socialcapital.html> (Accessed 18.02.2009).
  13. Pretty, Jules (2003). "Social Capital and Connectedness: Issues and Implications for Agriculture, Rural Development and Natural Resource Management in ACP Countries". At: <http://www.cta.int/pubs/wd8032/WD8032.pdf> (Accessed 04.02.2009).
  14. Putnam, Robert. (2000). **Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community**. New York: Simon and Schuster.
  15. Quan-Haase, Anabel and Barry Wellman (2004). "How does the Internet Affect Social Capital" Marleen Huysman and Volker Wulf, *IT and Social Capital and Information Technology*. Cambridge, MA: MIT Press, pp.113-132.
  16. Taube, Volker and Dominique Joye (2001). "Social Capital and Internet Use in Switzerland: Structural Disparities and New Technologies". Available at: http://www.sidos.ch/publications/e_vt_dj_richpoors.pdf (Accessed 04.02.2009).
  17. "The Role of ICT in Building Communities and Social Capital- Introduction" A Discussion Paper, 2005. Available at: http://www.dbcde.gov.au/_data/assets/pdf_file/0005/23738/The_Role_of ICT_in_Building_Communities_and_Social_Capital_-_Introduction.pdf (Accessed 04.02.2009).
  18. Wellman, Barry, et al (2001). "Does the Internet Increase, Decrease, or Supplement Social Capital?" *American Behavioral Scientist*, Vol. 45(3), Nov., pp. 436-455.
  19. Woolcock, Micheal (1998). "Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework". *Theory and Society*, Vol.27, 1998, pp. 151-208.
  20. World Bank (2009a). "Social Capital and Information Technology" at: <http://go.worldbank.org/86FVA2ZFL0> (Accessed 08.03.2009).
  21. World Bank (2009b). "Social Capital in Operations" at: <http://go.worldbank.org/YUG88Z89S0> (Accessed 08.03.2009).

- 22.Zhao, Shanyang (2005). "Do Internet Users Have More Social Ties?" Paper Presented at the Annual Meeting of the American Sociological Association, Marriott Hotel, Loews Philadelphia Hotel, Philadelphia, PA, Aug 12, 2005. Available At: http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/0/1/8/8/8/pages18880/p18880-1.php (Accessed 04.02.2009)

از این نویسنده تاکنون مقالات زیر در این مجله منتشر شده است:

- «در باب تعریف بحران در نظام بین الملل»، شماره ۳۳، سال ۷۳؛ «گزارش درباره نخستین دانشجوی زن در دانشکده حقوق و علوم سیاسی»، شماره ۶۵، سال ۸۳؛ «فناوری اطلاعات و حاکمیت»، شماره ۷۱، سال ۸۵؛ «روابط ایران با شورای همکاری خلیج فارس بعد از سال ۲۰۰۳»، شماره ۳، سال ۸۶، «تلاش برای شناختن سکانداری خوب»، شماره ۳، سال ۸۷